

Vanjske migracije radne snage kao faktor socijalno-ekonomskih promjena u seoskim sredinama

Dr Ivo Baučić

Permanentan proces »bijega sa sela« i prelaženja poljoprivrednog stanovništva u gradska naselja i druge sektore djelatnosti u našem suvremenom gospodarskom i društvenom razvitku pod jakim je i raznovrsnim utjecajem vanjskih migracija radne snage. Stalno povećavanje raskoraka između rentabilnosti rada u poljoprivredi i u nepoljoprivrednim djelatnostima (agrarna prenaseljenost, greške u agrarnoj politici, konkurencija zemalja sa naprednijom tehnologijom i organizacijom poljoprivredne proizvodnje i sl.), te raskorak između atraktivnosti stanovanja u seoskim i gradskim naseljima, ima za posljedicu napuštanje poljoprivrede i sela i traženje osiguranja egzistencije u nepoljoprivrednim djelatnostima i gradskim naseljima. Činjenica da još uvijek polovica našeg stanovništva živi od poljoprivrede, a 61% u seoskim i 11% u tzv. mješovitim naseljima (popis stanovništva 1961) upućuje na nužnost da još veliki udio stanovništva Jugoslavije napusti poljoprivredu i selo, odnosno da znatan broj seoskih naselja transformira u gradska.

Kroz čitavo poslijeratno razdoblje kod seoskog stanovništva Jugoslavije brže se razvijaju spoznaje o nužnosti napuštanja poljoprivrede i želje za zaposlenjem u nepoljoprivrednim djelatnostima, nego što se otvaraju nova radna mjesta u sekundarnom i terciarnom sektoru. Dolazak u gradska naselja, osim toga, otežavan je pomanjkanjem stanova i niskim osobnim dohodima nekvalificiranih radnika. Za domaćinstva čiji članovi zbog udaljenosti ili pomanjkanja radnih mjesta u nepoljoprivrednim djelatnostima nisu u mogućnosti dnevno ili tjedno migrirati na rad u susjedna gradska i industrijska središta i na taj način prihod od poljoprivrede dopunjavati prihodom od nepoljoprivrednih djelatnosti, ostale su vrlo ograničene mogućnosti egzistencije na selu, najčešće uz izvjesnu intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje (orijentacije na stočarstvo i sl.), jednostavnu preradu poljoprivrednih proizvoda ili kućnu radinost (košaraštvo, u primorju iznajmljivanje soba turistima i sl.).

U situaciji latentne nezaposlenosti i rasprostranjenog nezadovoljstva seoskog stanovništva sa gospodarskim i društvenim položajem, započelo je 1962.

godine sve intenzivnije uključivanje Jugoslavije u proces vanjskih migracija radne snage. Poslijeratno obnavljanje odlaženja na sezonski rad u inozemstvo sporadično je započelo u tradicionalno emigrantskim regijama primorja i dalmatinske Zagore još oko 1954. godine, i to uglavnom ilegalnim prelaskom granice ili ostajanjem u inozemstvu nakon isteka valjanosti putnice. Ovakav način zapošljavanja u inozemstvu poprimao je sve veće razmjere, a u proces migriranja na rad u zemlje srednje i zapadne Evrope sve više se počela uključivati i kvalificirana radna snaga iz gradskih naselja. Paralelno s rastućom željom zapošljavanja naših radnika u inozemstvu, u mnogim evropskim zemljama rastle su i potrebe za stranom radnom snagom. Oko 1960. godine u nas se počeo tolerirati, a nešto kasnije i dozvoljavati spontani odlazak na rad preko granice. Od 1964. godine u posredovanju kod zapošljavanja naših radnika u inozemstvu na različite načine sve više se uključuje i naša služba za zapošljavanje.

U pomanjkanju egzaktnih statističkih podataka o kretanju broja naših radnika u zemljama srednje i zapadne Evrope, za približne procjene najbolje nam mogu poslužiti statistički podaci o broju naših radnika u SR Njemačkoj, koja kroz čitavo poslijeratno razdoblje zapošljava glavninu naše vanjske migracije radne snage (tabela 1).

Tabela 1

Kretanje broja radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj i procjena kretanja ukupnog broja radnika iz Jugoslavije u evropskim zemljama

Godina	Broj radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj*	Procjena broja radnika iz Jugoslavije u evropskim zemljama sredinom godine**
1954	1 801	3 000
1955	2 085	3 500
1956	2 297	4 000
1957	2 778	4 500
1958	4 846	10 000
1959	7 310	15 000
1960	8 826	18 000
1961		30 000
1962	23 608	50 000
1963	44 426	90 000
1964	53 057	115 000
1965	64 060	140 000
1966	96 675	210 000
1967	97 725	220 000
1968	99 660	230 000
1969	226 290	420 000
1970	389 000	550 000

* Stanje: do 1960. godine kraj mjeseca jula, a od 1961. godine kraj mjeseca juna; izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969 i Presseinformationen Nr. 40 (1970), Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg

** Procjena na osnovi statističke dokumentacije zemalja imigracije

Koristeći se različitim evidencijama zemalja imigracije naše radne snage može se procjeniti da je krajem 1970. godine na radu u evropskim zemljama bilo oko 650 000 naših radnika (tab. 2). Uključujući nezaposlene članove

Tabela 2

*Privremena procjena broja radnika iz Jugoslavije u evropskim zemljama krajem 1970. godine**

Zemlje imigracije	Radnici iz Jugoslavije	
	broj	%
SR Njemačka	450 000	69,2
Francuska	55 000	8,5
Austrija	65 000	10,0
Švicarska	22 000	3,4
Švedska	28 000	4,3
Belgija i Luksemburg	10 000	1,5
Nizozemska	4 500	0,7
Velika Britanija	3 500	0,5
Ostale zemlje Evrope	12 000	1,9
Ostale zemlje Evrope UKUPNO	650 000	100,0

* Procjena je izvršena na osnovi statističke dokumentacije zemalja imigracije prema stanju početkom ili tokom 1970. g.

obitelji, koji su skupa s radnicima u stranim zemljama, te one koji su zbog zaposlenja otišli u prekomorske zemlje, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je krajem 1970. g., ponukano ekonomskim uvjetima, boravilo u inozemstvu oko 800 000 naših građana, odnosno 3,9% stanovništva SFRJ.

Među ukupnim brojem vanjskih migranata rada udio pojedinih dijelova SFRJ bitno je različit (tab. 3). Isto tako je različita i struktura radnika za-

Tabela 3

Udio republika i pokrajina u vanjskim migracijama radne snage iz SFRJ

	Evidencija jugoslavenske službe za zapošljavanje*		Otišli u SR Njemačku 1965—1968**		Procjena stanja krajem 1970.		
	broj	%	broj	%	broj	%	stopa migracije***
Bosna i Hercegovina	94 660	26,8	26 420	16,0	192 000	24,0	5,0
Crna Gora	3 623	1,0	415	0,3	8 000	1,0	1,5
Hrvatska	113 224	32,1	78 270	47,6	336 000	42,0	7,7
Makedonija	30 230	8,6	4 380	2,6	40 000	5,0	2,5
Slovenija	28 740	8,1	22 490	13,7	72 000	9,0	4,2
Uža Srbija	36 503	10,4	18 345	11,1	80 000	10,0	1,6
Vojvodina	24 125	6,8	12 615	7,7	48 000	6,0	2,5
Kosovo	21 981	6,2	1 680	1,0	24 000	3,0	2,0
Jugoslavija	353 086	100,0	164 615	100,0	800 000	100,0	3,9

* Stanje 30. 11. 1970. Treba imati u vidu da je posredstvo službe za zapošljavanje u pojedinim dijelovima SFRJ znatno različito. U istočnim dijelovima Jugoslavije udio zaposlenih posredstvom službe za zapošljavanje uglavnom je veći nego u zapadnim.

** Prema prijavama za zaposlenje u SR Njemačkoj koje su pohranjene u njemačkim diplomatskim predstavništvima u Jugoslaviji, a koje je obradio Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu i Geographisches Institut der Technischen Universität u Münchenu.

*** Ukupan broj vanjskih migranata u odnosu na ukupan broj stanovnika sredinom 1969. g.

poslenih u inozemstvu iz pojedinih republika i pokrajina Jugoslavije. I unutar pojedine administrativno-političke jedinice SFRJ postoje značajne razlike u udjelu i strukturi vanjskih migranata.

U ovoj prilici posebno nas zanima struktura naših vanjskih migranata rada s obzirom na tip naselja stalnog boravka u Jugoslaviji i zanimanje prije odlaska na rad u inozemstvo. Poslužit ćemo se egzaktnim podacima struktura radnika koji su otišli u SR Njemačku 1965—1968.¹ Od ukupnog broja otišlih u tom razdoblju, 46% su iz seoskih i mješovitih naselja (tab. 4, sl. 1). Značajno je da je to znatno ispod udjela kojeg stanovništvo ovih dvaju

Tabela 4

Udio broja stanovnika 1961. i radnika otišlih u SR Njemačku 1965—1968. g. iz pojedinih republika i pokrajina u odnosu na tipove naselja*

Republika i pokrajina	T i p n a s e l j a						Ukupno
	seoska		mješovita		gradska		
	udio stanovnika u %	udio migranata u %	udio stanovnika u %	udio migranata u %	udio stanovnika u %	udio migranata u %	
Bosna i Hercegovina	66	62	14	6	20	32	100
Crna Gora	65	40	13	4	22	56	100
Hrvatska	57	39	12	9	31	52	100
Makedonija	59	33	6	7	35	60	100
Slovenija	50	32	21	14	29	54	100
Srbija (uža)	66	14	6	3	28	83	100
Vojvodina	48	20	14	10	38	70	100
Kosovo	76	47	4	3	20	50	100
Jugoslavija	61	37	11	9	28	54	100

* Udio migranata dobiven je obradom prijava za zaposlenje u SR Njemačkoj, koje su pohranjene u njemačkim diplomatskim predstavništvima u Jugoslaviji.

tipova naselja ima među ukupnim stanovništvom Jugoslavije (72%). To je samo prividno u neskladu sa konstatacijom o nužnosti migriranja na rad u inozemstvo seoskog stanovništva, jer je različitim anketiranjima utvrđeno da iz gradova pretežno migriraju radnici koji su se često neposredno pred odlazak u inozemstvo doselili u gradsko naselje. Motiv zapošljavanja u inozemstvu je ili nemogućnost dobivanja zaposlenja u gradu, odnosno prekid radnog odnosa zbog viška radne snage, ili niski osobni dohoci nekvalificiranih radnika.²

Iz podataka o zanimanjima radnika koji su išli u SR Njemačku 1965—1968 vidi se da su od ukupnog broja 58% prije odlaska bili nekvalifi-

¹ Od ukupno 168 312 prijava za zaposlenje u SR Njemačkoj koje su pohranjene u Konzularnom odjelu Ambasade SR Njemačke u Beogradu i u Generalnom konzulatu u Zagrebu, slučajnim izborom određen je uzorak od 25%.

² Mnogim je doseljenicima u gradska naselja osnovni motiv preseljenja sa sela bilo uvjerenje da će u gradovima, a posebno u onima koja imaju diplomatska predstavništva zemalja imigracije, lakše ostvariti zaposlenje u inozemstvu.

cirani ili priučeni (tab. 5, grupa I i IV; sl. 2).³ To također ukazuje da je iz poljoprivrede regrutiran veći broj vanjskih migranata nego što to pokazuju podaci o porijeklu radnika u odnosu na tipove naselja stalnog boravka.

Karakteristično je da republike i pokrajine koje imaju manji broj radnika kao i one koje su se kasnije uključile u proces vanjskih migracija, imaju veći udio radne snage iz gradskih naselja i bolju kvalifikacijsku strukturu (vidi sl. 1 i 2). Oni isto tako u pravilu imaju manji udio u starijim dobnim grupama. Praćenjem razvoja procesa zapošljavanja u inozemstvu

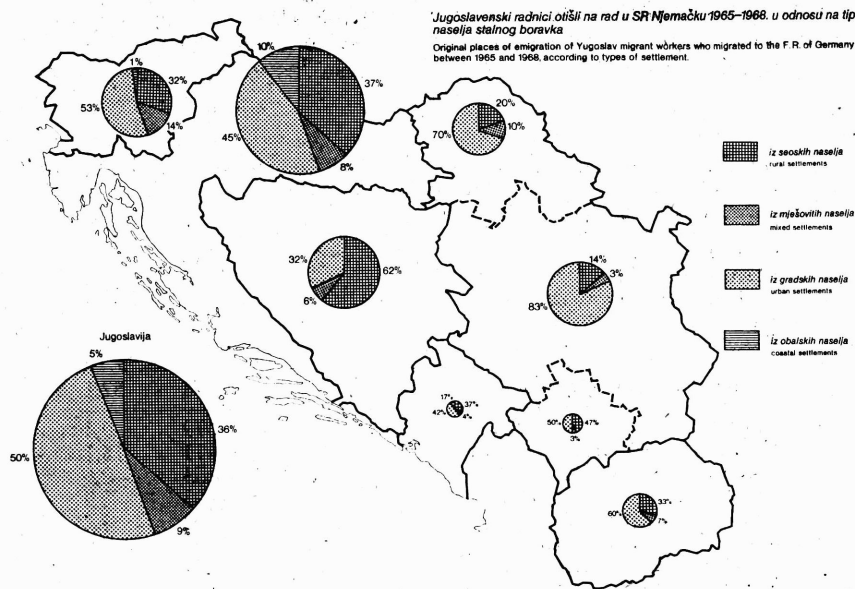
Tabela 5

Zanimanje radnika iz Jugoslavije koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965—1968.

Zanimanja i grupe zanimanja	broj	%
Poljoprivrednik	910	0,6
Šumski radnik	613	0,4
Radnik i pomoćni radnik	44 734	27,1
Zidar	18 003	11,0
Tesar	21 418	13,0
I GRUPA Ukupno	85 678	52,1
Rudar	679	0,4
Metaloprerađivački radnik	26 471	16,1
Precizni mehaničar	953	0,6
Električar	3 098	1,9
Tekstilni radnik	7 152	4,3
Radnik u preradi kože	746	0,5
Staklar i keramičar	253	0,2
Radnik u prehrambenoj industriji	1 071	0,7
Grafički radnik	448	0,3
Ostala zanimanja u industriji i zanatstvu	5 455	3,3
II GRUPA Ukupno	46 326	28,3
Radnik u saobraćaju	1 203	0,9
Radnik u trgovini	677	0,4
Radnik u ugostiteljstvu	2 961	1,8
Kućna pomoćnica	8 973	5,7
Ostali radnici u uslužnim djelatnostima	3 777	2,0
Službenik	2 685	1,6
Radnici sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom	2 611	1,6
III GRUPA Ukupno	22 887	13,9
Penzioner	96	0,1
Domaćica	7 941	4,8
Izdržavani, bez zanimanja	1 305	0,8
Nezaposleni	382	0,2
IV GRUPA Ukupno	9 724	5,9
SVEUKUPNO	164 615	100,0

³ Među nekvalificirane i priučene radnike uvršteni su zidari i tesari zbog toga jer glavnina radnika koji su naveli ta zanimanja do odlaska u SR Njemačku obavljali su ih kao dopunska i sezonska zanimanja i to redovito uz paralelan rad na poljoprivrednom gospodarstvu. Mnogi nemaju ni formalnu kvalifikaciju za ta zanimanja, ali, budući da su ih povremeno obavljali od djetinjstva, najčešće su u njima vrlo vješti, pa im se u tom slučaju u SR Njemačkoj priznaje stručnost. Vrlo mali broj radnika ima zanimanje poljoprivrednik. To je zbog toga što su prilikom podnošenja prijave za zaposlenje u SR Njemačkoj radije unosili zanimanja kojim se namjeravaju baviti u SR Njemačkoj, nego ono koje su obavljali u Jugoslaviji.

proizlazi da taj proces počinje u gradskim naseljima, kod muškaraca s boljim kvalifikacijama i u zrelijim dobnim grupama, a postepeno se širi u seoska naselja i zahvaća mlađu i nekvalificiranu radnu snagu sa sve većim udjelom žena. To je zbog toga jer je gradsko stanovništvo bolje informirano o mo-

Slika 1

gućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu, a osim toga u pralvilu je i mobilnije od stanovnika na selu.⁴ Time se može objasniti i činjenica da je u početnom razdoblju spontanog uključivanja jednog područja u proces vanjskih migracija radne snage veći udio onih koji su prije odlaska u inozemstvo bili zaposleni, tj. onih kojima je veća zarada osnovni motiv zaposlenja u inozemstvu.

Posredstvom naše službe za zapošljavanje u posljednje vrijeme značajno se utječe na prostorno širenje procesa zapošljavanja u inozemstvo otvaranjem novih emigracijskih područja, a isto tako se utječe i na strukturu vanjskih migranata rada. Jugoslavenska služba za zapošljavanje u pravilu nastoji zaposliti u inozemstvu što više nekvalificiranih radnika iz seoskih naselja i regija koje su do sada slabije zahvaćene vanjskim migracijama. Time udio seoskog stanovništva među radnicima iz naše zemlje koji su zaposleni u inozemstvu postaje sve veći.

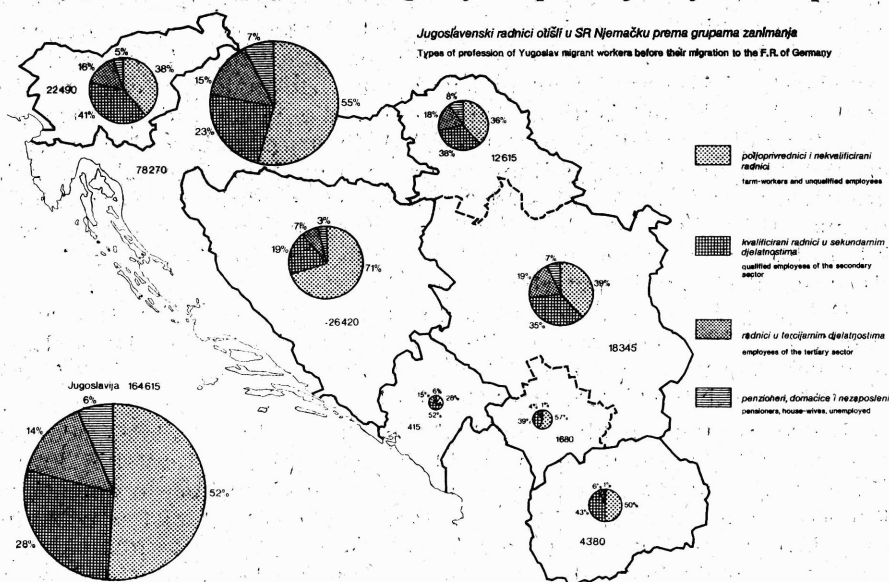
S vrlo velikom vjerojatnošću može se procijeniti da je udio vanjskih migranata koji su neposredno ili posredno vezani za seosku sredinu, podjednak udjelu nekvalificiranih i priučeni radnika među ukupnim brojem zaposlenih u inozemstvu koji su evidentirani u našoj službi za zapošlja-

⁴Iznimka su tradicionalna emigrantska područja kao što su dalmatinska Zagora, zapadna Hercegovina, jugozapadna Bosna, Međimurje i druga, gdje i u seoskim naseljima postoji dobra informiranost o mogućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu.

vanje.⁵ Krajem 1969. godine od ukupnog broja evidentiranih na radu u inozemstvu, nekvalificirani i priučeni su činili 74,7%.⁶ To znači da su od oko 650 000 radnika koji su bili na radu u evropskim zemljama krajem 1970. godine $\frac{3}{4}$, tj. oko 487 000 svojim porijeklom vezani za seosku sredinu.

U razmatranju značenja kojeg ova kategorija aktivnog stanovništva ima u transformiranju seoskih struktura i seoske sredine općenito, polazimo od dobro poznate činjenice da se ona bitno razlikuje po ekonomskim i socijalnim obilježjima od ostalih grupa seoskog stanovništva. Domaćinstva koja imaju radnu snagu u inozemstvu, iako žive na selu, glavne izvore egzistencije dobivaju iz nepoljoprivrednih djelatnosti. Uštede od zarada u inozemstvu najveći su, a u mnogim krajevima i skoro jedini investicijski izvor za građevinsku djelatnost ili za inovacije u seoskim sredinama. Spoznaje i navike stečene životom i radom u stranim zemljama, s drugačijim društveno-političkim i gospodarskim sistemima, skupa s ekonomskim efektima rada u inozemstvu, višestruko utječu na cjelokupni život na selu.

Sadašnja zaključivanja o utjecaju vanjskih migracija na promjene u seoskim sredinama baziraju se na izvršenom probnom anketiranju, grupnim i pojedinačnim razgovorima, neposrednim opažanjima i korišćenju odgovarajuće dokumentacije.⁷ Utjecaj vanjskih migracija znatno je različit u pojedinim regijama iz kojih radna snaga u većem broju odlazi na rad u inozemstvo, pa ga je kroz specifičnosti pojedinih migracijskih područja najlakše i upoznati.

Slika 2

⁵ Po toj procjeni broj kvalificiranih radnika iz seoskih naselja bio bi približno jednak broju nekvalificiranih i priučeni vanjskih migranata iz gradskih naselja.

⁶ Zapošljavanje u inozemstvu u 1969. godini, Statistički podaci službe za zapošljavanje, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd.

⁷ Istraživanja su vršena u okviru prethodne studije projekta »Radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj«, koju su zajednički izradili Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu i Geographisches Institut der Technischen Universität München. Detaljnije istraživačke akcije izvršene su u dalmatinskoj Zagori, jugozapadnoj Bosni, Međimurju, istočnoj Hrvatskoj i na Kosovu. Probim anketiranjem obuhvaćeni su radnici u inozemstvu, te članovi domaćinstava koja imaju radnike u inozemstvu.

Dalmatinska Zagora skupa s Imotskom krajinom, te jugozapadna Bosna i zapadna Hercegovina tradicionalno su područje unutrašnjih i vanskih migracija radne snage. Ovdje je proces zapošljavanja u inozemstvu poslije rata najranije obnovljen, pa se kroz njegovo relativno dugo trajanje mogu utvrditi različite etape utjecaja na socijalno-ekonomska zbivanja u ovom kraju. Dok je do 1964. godine broj vanskih migranata bio relativno malen, iako do tog vremena još uvijek relativno najveći u Jugoslaviji, uštedevine su se uglavnom koristile za demonstriranje socijalnog diferenciranja od onih koji ne zarađuju u inozemstvu. To se redovito manifestiralo obnavljanjem, dogradnjom ili izgradnjom nove kuće u selu. Svaka nova kuća trebala je biti veća od prethodne. U mnogim seoskim naseljima ovog krškog kraja susrećemo čak i trokatnice, strane i nepotrebne elemente u arhitekturi (npr. prostrane balkone i terase na kućama na rubu Livanjskog polja). Vanski izgled kuće pretpostavljen je unutrašnjoj opremi. Mnoge od tih kuća nisu sve do danas potpuno završene, a budući da su njihovi vlasnici u međuvremenu postali svjesni da im ovaj kraj ne može pružiti ekonomsku osnovu egzistencije, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da će i u budućnosti ostati kao vidljivi svjedoci iracionalnih investicija ušteda od teškog rada u inozemstvu. Demonstriranje socijalnog prestiža vršilo se i na brojne druge načine, kao npr. kupovanjem osobnih automobila, što je i danas karakteristično za mnoga područja koja se tek uključuju u proces vanskih migracija radne snage. U nekim selima ovog kraja oponašanjem se grade brojne i vrlo skupe obiteljske grobnice (npr. u selu Katuni u omiškoj Zagori).

Početna poslijeratna etapa u razvoju procesa vanskih migracija u ovom gospodarski slabo razvijenom području ima vrlo malo značenje za privredni razvitak. Vanski migranti su samo jedan dio viška radne snage u poljoprivredi i njihovim odlaskom nema nikakvih negativnih posljedica za ionako nerentabilnu autarkičnu poljoprivrednu proizvodnju. Privrednom politikom ograničen je rad sa ličnim sredstvima za proizvodnju u tercijarnim djelatnostima. Jedino je donekle stimuliran uvoz kamiona i otvaranje ugostiteljskih radnji, ali je ubrzo u ovom kraju bilo i privatnih prevoznika i ugostitelja više od skromnih potreba.

Dok je u Jugoslaviji u 1969. godini u prosjeku na jedan teretni automobil dolazilo 1 196 stanovnika (u Bosni i Hercegovini 1 587, u Hrvatskoj 1 091), na jedan teretni automobil dolazilo je 1969. godine u općini Grude 148, Vrgorac 156, Ljubuški 158, Imotski 197, Livno 262, Duvno 393 itd.⁸

U drugoj etapi, približno od 1965. do 1968. godine, kada je jako porastao broj vanskih migranata u ovom kraju, a osobito u Imotskoj krajinu, sve više se uštede od rada u inozemstvu troše na gradnju kuća u općinskim gradskim centrima, gdje se nakon povratka s rada u inozemstvu očekuju bolje perspektive zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima. Mnogima je vrlo brzo postalo jasno da nema mnogo izgleda da bi se u malim regionalnim centrima otvorio veći broj radnih mjesta, pa se odlučuju na gradnju kuća na gospodarski perspektivnijem primorju, osobito u Splitu (naselja Visoka, Brda i druga na periferiji Splita) i okolici. Tada mnogi počinju izgradnju i u Zagrebu (Rudeš, Dubrava i drugi dijelovi periferije Zagreba). Izgradnja kuća u gradskim naseljima ujedno znači odluku o preseljavanju. Međutim, još uvijek se ne radi o potpunom napuštanju seoskih naselja, pa

⁸ Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1970. Broj stanovnika za općine uzet je prema stanju u 1961. godini. Ovakvo veliki broj putničkih automobila u odnosu na broj stanovnika samo se djelomično može objasniti nedostatkom željezničkih veza u ovom kraju. Osnovni razlog je u malom izboru mogućnosti investiranja ušteda od zarada u inozemstvu.

čak ni poljoprivredne proizvodnje. Jedan dio članova ranijeg domaćinstva ostaje u selu, a i radnik koji se preseljava redovito ne želi ostati bez poljoprivrednog posjeda, jer nije siguran da će moći osigurati stalnu ekonomsku egzistenciju u nepoljoprivrednim djelatnostima. U ovom razdoblju već se mnogo polaže i na unutrašnju opremljenost kuće.

Treću etapu, koja je u različitim dijelovima ovog tradicionalnog emigracijskog kraja započela u različito vrijeme (uglavnom prije 2—3 godine), a traje i danas, karakterizira dosta rasprostranjeno uvjerenje o gospodarskoj besperspektivnosti života u ovom području i potrebi iseljavanja. U proces vanjskih migracija sve više se uključuje i ženska radna snaga. Mnogi mijenjaju status privremenih migranata u prekomorske iseljenike. Stalnim povećanjem odlazaka povećavaju se i problemi onih koji su zaposleni u tom području, jer relativno mali broj privredno aktivnih treba održavati čitav sistem komunalnih službi koje koriste i članovi domaćinstava radnika u inozemstvu.

Vrlo velikom broju migranata na ovom području osnovni je motiv zapošljavanja u inozemstvu osiguranje perspektivnije budućnosti za djecu. Oni su zbog toga na radu u inozemstvu tako dugo dok djeca ne završe školovanje i ne započnu egzistenciju u nekom drugom kraju.

Uštede od zarada u inozemstvu imaju relativno malo značenje za privredni preobražaj ove emigrantske regije. Uglavnom dolazi do veće diferencijacije domaćinstava u odnosu na intenzitet korišćenja poljoprivrednih površina. Glavnina domaćinstava koja imaju migrante na radu u inozemstvu zapuštaju obradu zemlje i to bilo zbog toga što su mlađi članovi domaćinstva preselili, a u takvom slučaju zemlju ne žele i nemaju kome prodati, ili zbog toga jer su svi aktivni članovi domaćinstva na radu u inozemstvu, a obrađivanje zemlje pomoću nadničara, koje je vrlo teško dobiti, nije rentabilno. Iznimno, i to pretežno na ekološki povoljnijim područjima, uštedama od zarada u inozemstvu obnovljeni su vinogradi (npr. u Gornjim Brelima, općina Makarska). U nekim područjima su mnoga domaćinstva kupila motorne pumpe za zalijevanje povrtlarskih kultura u krškim poljima (Sinjsko, Imotsko, Ljubuško i druga polja), a sa kamionima koji su isto tako zaradjeni u inozemstvu, povrće se prevozi u potrošačke centre. Na taj način učinjene su značajne inovacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Ipak, u sadašnjim uvjetima inozemne migracije radne snage u ovom području imaju u cjelini karakter više negativnog nego pozitivnog faktora u poljoprivrednoj proizvodnji.

Iako se glavnina ušteta od zarada u inozemstvu troši za građevinsku djelatnost, u ovom tradicionalnom emigracijskom području do sada je relativno malo izmijenjena naslijeđena prostorna struktura nepovoljne disperzione naseljenosti. Najveći broj vanjskih migranata gradi u istom zaselku iz kojeg su otišli na rad u inozemstvo. U novije vrijeme uočava se da mnogi napuštaju teško pristupačne zaselke i »silaze na cestu«, tj. grade nove kuće uz cestovne komunikacije. Međutim, u nedostatku bilo kakvih drugih atraktivnih punktova, uz cestu se razvijaju raštrkana naselja koja će biti vrlo skupo, teško, a ponegdje i gotovo nemoguće povezati komunalnim objektima.

Mnogi grade kuće uz ceste nakon što su već veliki dio ušteta od zarada u inozemstvu utrošili na građevinske objekte u starim naseljima. Nije rijedak slučaj da se, nakon što je u drugoj etapi sagrađena ili započeta gradnja kuće uz cestu ili u manjim regionalnim centrima, još jednom započinje gradnja u primorju ili u većim centrima u unutrašnjosti.

Mnogi radnici iz ovog kraja već dugi niz godina rade na teškim i dobro plaćenim radovima u inozemstvu, pretežno u građevinarstvu. Skromnim izdacima za svakodnevne životne potrebe i dosadašnjim ograničenim mogućnostima investiranja, uštedili su relativno velike svote novca, koje uglavnom drže pohranjene u stranim bankama. Od velikih financijskih sredstava u sadašnjim uvjetima malo imaju koristi njihovi vlasnici, jer ih ta sredstva još uvijek ne mogu osloboditi mnogostruko teškog života i rada u tuđini, a ni naša uža i šira zajednica ih ne koristi za privredni razvitak ovog područja pa i zemlje u cjelini.

Iz gusto naseljenog Međimurja, koje je također tradicionalna regija emigriranja radne snage, poslije rata je proces zapošljavanja u inozemstvu obnovljen oko 1960. godine. Nakon ulaganja prvih ušteda u popravak ili dogradnju stare kuće ili izgradnju nove, u ovom kraju se relativno mnogo ulaže u unutrašnju opremu kuća, a u posljednje vrijeme i u poljoprivredne strojeve i gospodarske zgrade. Dosadašnja ulaganja u kuće i posjedovanje poljoprivrednog zemljišta utječu da se ljudi teško odlučuju na potpuno iseljavanje. Međutim, nabavkom poljoprivrednih strojeva još više se povećava agrarna prenaseljenost i nerentabilnost rada u poljoprivredi. Uslijed slabih mogućnosti zaposlenja u nepoljoprivrednim djelatnostima mnogi se odlučuju na trajnije zapošljavanje u inozemstvu, pa je broj novih migranata još uvijek znatno veći od broja povratnika.

U Međimurju vrlo često na rad u inozemstvo odlaze oba bračna druga, pa u tom slučaju djeca redovito ostaju na brizi rodbini ili susjedima. Socijalni problemi djece kojima su roditelji na radu u stranim zemljama u ovom kraju su osobito veliki.

I u ovom području još uvijek je relativno malen utjecaj boravka i rada u inozemstvu na način korišćenja zemljišta i organizaciju poljoprivredne proizvodnje. Zemlja se jednako intenzivno obrađuje, a ni kulture nisu izmijenjene. Mehanizacija poljoprivredne proizvodnje potiskuje stočnu zapregu. Međutim, iako još uvijek bez većeg značenja, zapažaju se počeci ulaganja uštedešina u gospodarske zgrade, te orijentacija povratnika s rada u inozemstvu na uzgoj većeg broja stoke. Kada bi uzgoj stoke bio stimulativniji i manje rizičan, sigurno je da bi se struktura investiranja uštedešina u Međimurju znatno izmijenila.

U istočnoj Hrvatskoj proces zapošljavanja u inozemstvu u znatnijoj je mjeri započeo 1968. godine, a od tada je u neprekidnom porastu. S nešto manjim intenzitetom odlazak na rad u inozemstvo karakterizira i susjednu zapadnu Bačku, a od 1969. godine ovaj proces je jako zahvatio i sjevernu Bosnu. Treba se podsjetiti da je ova, sada prostorno i brojčano najizrazitija emigracijska regija Jugoslavije, dio našeg panonskog i peripanonskog prostora, naše okosnice poljoprivredne proizvodnje i kraja koji je sve do nedavno bio najprivlačnija imigracijska regija Jugoslavije.

U sadašnjem odlasku poljoprivrednog stanovništva istočne Hrvatske na rad u inozemstvo reflektiraju se svi suvremeni problemi naše poljoprivredne proizvodnje i seoskih naselja od kojih se na neke uvodno ukazalo. Zapošljavanjem u inozemstvu vrši se odljev prekobrojnog poljoprivrednog stanovništva. Međutim, to stanovništvo zapošljavanjem u inozemstvu ne mijenja definitivno osnovnu djelatnost, a ni mjesto stalnog boravka. Stanovanjem ostaju i dalje vezani za selo, a i obradu zemlje ne žele potpuno napustiti Dapače, zapošljavajući se u inozemstvu vjeruju da će ostati na radu samo 2—4 godine, dok ne zarade dovoljno za izgradnju kuće, obnovu gospodarstva

i sl., te da će nakon toga moći relativno bezbrižno živjeti na poljoprivrednom imanju. Da bi taj cilj postigli u što kraće vrijeme, na rad u inozemstvo vrlo često odlaze oba braćna druga, odnosno svi članovi domaćinstva koji su u aktivnoj dobi. Međutim, još u toku boravka na radu u inozemstvu planovi za budućnost vrlo često se mijenjaju. Na to sigurno utječe i konstantno pogoršavanje uvjeta za poljoprivrednu djelatnost, ali i nove informacije i spoznaje o prednostima mijenjanja seoske sredine. Dolazak u veća gradska središta, osim što u posljednje vrijeme ne pruža mnogo mogućnosti za zaposlenje, skopčan je i s daleko većim izdacima za osiguranje stana, bilo da se on želi kupiti ili izgraditi. Zbog toga, ako se sadašnji uvjeti ne izmijene, treba očekivati da će broj vanjskih migranata iz naših agrarnih područja biti u konstantnom porastu, stopa povratnika bit će vrlo niska, a sve veći broj će se odlučivati na stalno iseljavanje.

Rezimirajući utjecaje sadašnjeg procesa vanjskih migracija našeg nekvalificiranog poljoprivrednog stanovništva na transformacije u seoskim sredinama, nameću se slijedeće konstatacije i zaključci:

1. Nužnost prelaska viška poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti u velikom je raskoraku s otvaranjem novih radnih mjesta, a visina osobnih primanja u mnogim radnim organizacijama ne može biti ni privlačna za stanovništvo koje želi napustiti poljoprivredu i selo.

2. Potreba i želja da se radom u nepoljoprivrednim djelatnostima poboljšaju uvjeti života, praćena je velikom ponudom radnih mjesta i za nekvalificirane radnike iz Jugoslavije u zemljama zapadne i srednje Evrope.

3. Od oko 650 000 radnika koliko ih je krajem 1970. radilo u evropskim zemljama; gotovo ih je 500 000 svojim porijeklom i dosadašnjom djelatnošću vezano za selo i poljoprivredu.

4. Apstrahirajući prostorne raznolikosti s obzirom na prirodna, društvena i gospodarska obilježja pojedinih dijelova naše zemlje, koje se, između ostalog, odražavaju i različitim učešćem i strukturom vanjskih migranata rada, radnici koji su na radu u inozemstvu vrše raznolik i vrlo jak utjecaj na transformaciju seoskih sredina.

5. Životom i radom u stranim i bitno drugačijim sredinama radnik se mijenja a time utječe i na promjene kod osoba s kojima je u neposrednom ili posrednom kontaktu (način odijevanja i ishrane, kulturne i higijenske navike, obrazovanje, radno i životno iskustvo i sl.).

6. Radeći na poslovima koji su teži ili manje cijenjeni, ali relativno dobro plaćeni, te najčešće s minimalnim izdacima za život, vanjski migranti iz naših seoskih područja uspijevaju uštedjeti veliki dio zarade. Dok su zarade nekvalificiranih radnika i individualnih poljoprivrednika u Jugoslaviji u prosjeku malo iznad egzistencijalnog minimuma, koji je potreban za život domaćinstva, radnici na privremenom radu u stranim zemljama su investiciono najsposobnija grupa našeg stanovništva. Oni na radu u evropskim zemljama mogu mjesečno uštedjeti u prosjeku preko 2 500 dinara.⁹

7. Glavninu ušteđevina od zarada u inozemstvu nekvalificirano agrarno stanovništvo troši za osiguranje ili poboljšanje stambenih prilika, te za druge elemente standarda (automobil, oprema stana, odijevanje i sl.).

8. Sadašnjom građevinskom aktivnošću od zarada u inozemstvu još više se pogoršava krajnje nepovoljna izgradnja ruralnih naselja. Za nove zgrade

⁹ Prosječna godišnja bruto-zarada zaposlenog u industriji SR Njemačke iznosila je u 1969. g. DM 12 823 (UN Statistical Bulletin 1970). Procjenjujemo da od toga naš radnik treba za lično uzdržavanje oko 1/2, tj. godišnje mu ostaje oko DM 8 2/4 ili po kursu 4,09 d za 1 DM = 32 840 d, prosječno mjesečno 2 740 dinara.

jedinu atraktivnost okupljanja pružaju cestovne komunikacije, pa se naselja sve više izdužuju, a zgrade su često međusobno izdvojene slobodnim površinama. Time se otežava korišćenje cesta, a teško je pertpostaviti da će u do- glednoj budućnosti takva naselja moći biti opskrbljena i osnovnim komunal- nim uređajima (vodovod i kanalizacija). Jedan od važnijih razloga za grad- nju kuće u mjestu dotadašnjeg stalnog boravka je zbog mnogo manjih tro- škova za gradnju (besplatno gradilište, pomoć rodbine i susjeda i sl.).

9. U dosadašnjem ulaganju ušteđevina od zarada u inozemstvu ima i mnogo iracionalnih motiva i nepromišljenih investicija (socijalni prestiž, oponašanje i sl.). Velika su sredstva npr. uložena u gradnju kuća u krajevi- ma koji nemaju nikakve perspektive za suvremeni privredni razvitak. Vrlo često se, nakon skupih ulaganja, takve zgrade napuštaju, a uložena sredstva i trud teško je valorizirati za gradnju na novoj lokaciji ili za druge potrebe.

10. Uštede od zarada u inozemstvu do sada su izvršile relativno malen utjecaj na transformaciju poljoprivrede, jer su u sadašnjim općim uvjetima poljoprivredne proizvodnje ulaganja u modernizaciju gospodarstava nerenta- bilna i nesigurna. Ovakvo stanje jedan je od osnovnih uzroka tako brojnog zapošljavanja nekvalificiranog agrarnog stanovništva u inozemstvu a povrat- nici redovito žele osigurati posao u nepoljoprivrednim djelatnostima.

11. U Jugoslaviji postoje vrlo male mogućnosti zapošljavanja u društv- nom sektoru nekvalificiranih i priučenih radnika iz inozemstva. Osim toga, sada se ni vanjski migranti ne mogu zadovoljiti s tako niskom zaradom s kojom bi prihvatili zaposlenje prije odlaska na rad u strane zemlje.

12. Mogućnosti ulaganja ušteđevina u privatni sektor privrede vrlo su ograničene i dovode do disproporcija u razvitku pojedinih djelatnosti, odnos- no pojedinih grupa zanimanja (npr. broj auto-prevoznika i gostioničara u emigracijskim regijama). Pored zakonskih propisa kojima je neadekvatno regulirano posjedovanje i korišćenje ličnih sredstava za proizvodnju, veliku prepreku za uključivanje ljudskog i novčanog kapitala povratnika u privredni razvitak emigracijskih regija često predstavlja i neprikladan odnos lokalnih organa uprave prema poduzimljivosti onih koji su uložili ili su spremni ulo- žiti ušteđevinu od zarada u inozemstvu u otvaranje novih radnih mjesta.

13. U sadašnjim uvjetima očigledna je paradoksalna situacija da istovre- meno dok zajednica nema mogućnosti otvoriti ni približno potreban broj rad- nih mjesta, čak ni za one koji završavaju školovanje i pristižu u radnu dob, ogromna sredstva ušteđena radom u inozemstvu koriste se krajnje neracio- nalno ili su čak za našu zajednicu potpuno neiskorištena, jer leže pohranje- na u stranim bankama. Uštede vanjskih migranata povećavaju lični standard učesnika u migraciji, ali nedovoljno utječu na nužan prijelaz poljoprivred- nog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti.

14. Da bi se uštede od zarada u inozemstvu iskoristile za transfer viška poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti nužno je:

— sistematskim mjerama omogućiti zainteresiranost vanjskih migranata da uštede investiraju u otvaranje novih radnih mjesta u privatnom i dru- štvonom sektoru privrede,

— osobitu pažnju posvetiti razvitku tzv. »male industrije« u seoskim naseljima,

— usmjeriti stambenu i drugu izgradnju u planski koncipirana okuplje- na naselja.

15. Da bi se postigle najveće koristi od privremenog zapošljavanja ne-kvalificiranog agrarnog stanovništva u inozemstvu, potrebno je izraditi programe uključivanja vanjskih migranata i njihovih ušteđevina u proces privrednog razvitka pojedinih emigracijskih regija.

Summary:

EMIGRATION OF LABOUR — A FACTOR OF SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES IN YUGOSLAVIA'S RURAL AREAS

The emigration of Yugoslav workers, who leave their country to take up temporary employment abroad, has surprised by its high rate and intensity. Starting only in recent times, it has grown to unexpected proportions. Failure to control it may have unsuspected consequences. It is not even possible to determine with any precision the actual number of Yugoslav workers employed abroad. According to official figures, some 650,000 Yugoslav workers were employed in foreign countries at the end of 1970; about 500,000 of them come from rural communities and were previously concerned with farming.

It is not yet possible to obtain a clear picture of the effects this massive exodus of labour may have on Yugoslavia's economy in general, and on her rural areas and agriculture in particular. However, certain effects are already noticeable: the workers' skills, working habits and attitude to work appear to be undergoing a change.

In rural areas, the first major visible consequences are those arising from Yugoslav emigrants' investments in house construction. Most of the — often considerable — savings of Yugoslav workers employed abroad are invested in the construction of new houses, though often without adequate economic considerations, because subjective feelings (social prestige within the community, etc.) tend to be decisive. Investment in agriculture and other industries is very limited, primarily because of the uncertain position of private farmers and the still unsettled questions of private investment and private enterprise in Yugoslavia.

The adverse consequences of the unsettled status of Yugoslav workers temporarily employed abroad are manifold: a large proportion of the savings are invested or kept abroad; workers tend to prolong their stay abroad; investment in housebuilding fails to take account of economic considerations; etc., — all of which affects the country's economy, especially its agriculture and rural areas from where almost 75% of the Yugoslav emigrant workers derive.

Резюме:

ВНЕШНИЕ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН В СЕЛЬСКИХ СРЕДАХ ЮГОСЛАВИИ

Процесс ухода наших рабочих за границу на временную работу тревожит нас своей яркостью и динамикой. Этот процесс начался не так давно и развился до неожиданных размеров. Вследствие невозможности контроля этого процесса являются неожиданные и даже неуловимые последствия. Даже невозможно определить точное число наших рабочих за границей. Официальные данные подтверждают что в конце 1970. за границей работаю около 650.000 наших рабочих, из которых около 500.000 человек по своему происхождению или прежней занятости принадлежали селу сельскому хозяйству.

Последствия такой весьма распространенной массовой миграции с которыми встречается наше хозяйство а отдельно село и сельское хозяйство невозможно определить и полностью охватить. Некоторые последствия все-таки являются более определенными. Меняются квалификации и привычки рабочих.

Меняется суждение о вкладах человеческого труда, для которого в наших средах до настоящего времени не было термина «рентабельность».

Но первые ближе определенные последствия в селе вызвали рабочие — мигранты из-за границы, вкладыванием в стройку домов и квартир. Чаще всего в стройку домов вкладываются значительные сбережения наших рабочих занятых за границей которые очень часто не принимают во внимание рентабельность их материального вклада вследствие субъективного чувства социального авторитета в селе и др. Внесение в сельское хозяйство и другие отрасли хозяйства не распространено вследствие неустойчивого положения сельскохозяйственных единоличников и нерешенного вопроса вклада личных средств в нашей стране.

Вследствие нерешенного статуса наших рабочих временно работающих за границей являются многосторонние отрицательные последствия. Сбережения вкладываются и остаются за границей, рабочие продолжают свое пребывание вне родины, инвестиции в стране не рентабельны и тп. вследствие чего терпит и наше хозяйство в особенности село которое дало почти 85% наших рабочих эмигрантов.